

După superbul "corpus" epigrafic englezesc (1965) s-a ghidat în partea-i descriptivă, arheologică și ilustrativă noul corpus al inscripțiilor din teritoriul Ungariei, realizat de L. Barkóczi și A. Mócsy, *Die römischen Inschriften Ungarns*, una din cele mai de seamă publicații pentru istoria antică apărute în ultima vreme în țara vecină și prietenă de la vest². În prefață se arată scurt conținutul, structura, metoda și limitele teritoriale, criteriile în prezentarea materialului, etapele prin care a trecut munca de elaborare a prezentei opere ce este o *reeditare critică a tuturor inscripțiilor epocii romane descoperite în teritoriul Ungariei* (care s-au dublat față de stocul cunoscut la sfârșitul veacului al XIX-lea)³. Primul volum al „RIU” prezintă deosebite calități și trăsături pozitive, alături de unele aspecte mai puțin reușite, cu care toată lumea nu poate să fie de acord și care se cer analizate pe scurt, însoțite de unele precizări și rectificări mărunte.

I.

Mai întâi, în ce privește afirmația că volumul ar cuprinde „toate inscripțiile epocii romane, fără deosebire de limba lor” (RIU, I, p. 8) surprinde faptul că acest volum conține nu mai inscripțiile la p i d a r e (piatră, marmoră), adică cele cu caracter monumental (construcții, altare votive, epitafe etc.); de rest nu se face nici o mențiune, lipsește precizarea dacă vor fi sau nu cuprinse undeva în RIU, dacă li se rezervă alt volum sau un alt „corpus”. Este un „amănunt” de importanță esențială, prin faptul că scrierea romană—ca și „epigrafia” în general—nu se limitează la acele opere cu caracter solemn, de conținut juridic, religios, funerar; foarte numeroase sînt alte produse și obiecte ce poartă inscripții (litere, cuvinte, „semnături”, nume proprii, formule, „mărci de fabrică”, nume de unități militare, graffiti etc.) pe produse ceramice, călămizi, ștampile, pe obiecte de metal, legi și decrete, inclusiv diplomele militare; deci orice material din antichitate care poartă un text, litere, formule etc. sînt acestea texte epigrafice în aparență „minore” numite convențional *instrumentum* (incluse toate în toate volumele CIL), existente în marican-

² *Die römischen Inschriften Ungarns* (RIU), 1. Lieferung: Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum-Arrabona, de László Barkóczi și András Mócsy, cu 132 figuri, 261 desene și 3 hărți. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972, 300 pagini (inclusiv planșele cu cele 132 fotografii) în 8°, 284 piese epigrafice. C u p r i n s : p. 13—139 Colonia Claudia Savaria și teritoriul județului Vas (de A. Mócsy, 160 inscripții); p. 140—191 Municipium Flavium Scarbantia și teritoriul (de L. Barkóczi, inscripțiile nr. 161—234); p. 193—227 Limesul între Ad Flexum și Arrabona (de L. Barkóczi, inscripțiile nr. 235—284); p. 229—230 tabel de referință la CIL, III; p. 233—300, figurile I—CXXXII.

³ Das Quellenwerk „Die römischen Inschriften Ungarns” (RIU) ist eine kritische Neu- ausgabe aller in Ungarn gefundenen römischen Inschriften. Es wird daher den betreffenden Teil des III. Bandes des Corpus Inscriptionum Latinarum ersetzen, der wegen des zahlreichen neuen Materials und wegen seiner veralteten Technik die Forschung seit langem nicht mehr befriedigen konnte. Alle heute noch vorhandenen Inschriften werden mit einem textkritischen Apparat und in form- und massgerechten Zeichnungen wiedergegeben, die äusseren Merkmale des Inschriftträgers konsequent beachtet und die archäologischen Angaben festgehalten. Verschollene Steine werden durch Faksimilia ihrer massgebenden Publikationen—zumeist aus dem betreffenden Teil des CIL—gegeben... (Coperta și Prospekt la RIU, I).

tități, cu numeroase implicații și semnificație social-economică și culturală deosebită, ce nu pot fi izolate, ignorate, fără a se lăsa o gravă lacună în documentarea directă, autentică. Este absolut necesar a se releva că toate textele mari și mici, monumentale sau mărunte — adică ansamblul materialului epigrafic — sînt indicii și documente concrete ale răspîndirii și înrădăcinării scrierii și cititului, deci ale culturii romane în provincii; fapt care în Pannonia este atestat direct cu o admirabilă precizie de un istoriograf roman din veacul I al imperiului⁴. A grupa deci separat așa-numitele materiale epigrafice „minore” (*instrumentum*) ori a le ignora în bloc, fără a le menționa măcar la localitatea unde au fost descoperite, este un criteriu nerealist, o denaturare și amputare a situației documentării unei zone provinciale. Evident că numai cuprinzînd tot materialul epigrafic încadrat organic în ansamblul resturilor arheologice romane și autohtone poate fi determinată (dar și atunci tot numai parțial, cu lacune firești) structura și dezvoltarea societății provinciale pe toată întinderea împărăției romane.

Repartizat după criteriul firesc topografic (singurul acceptabil azi), materialul epigrafic din provincia romană Pannonia (nord-estul Pannoniei Superior, nordul Pannoniei Inferior) cuprins între hotarele de stat ale Ungariei este orînduit în volum dinspre apus către răsărit și de la miazăzi spre miazănoapte; totul repartizat după unitățile administrative actuale (și istorice) ale țării: județe (Komitat, vármegye) din dreapta Dunării (Dunántúl); volumul I din RIU cuprinde două județe (harta, p. 8): Vas cu marele centru roman SAVARIA (Szombathely) și Győr-Sopron cu două centre romane SCARBANTIA (Sopron) în extremul vest și ARRABONA (Győr) cu porțiunea de limes dunărean pînă la AD FLEXVM. Grupate în jurul marilor centre urbane (Savaria, Scarbantia) și a celui militar din Arrabona, inscripțiile apar catalogate cu diferențierile convenite, adică după localitatea urbană sau rurală unde au fost descoperite și unde aparțineau în antichitate — lucru indicat prin hărți schematice dar exacte ale localităților (jud. Vas, harta p. 14; jud. Győr-Sopron, p. 140) din zona de vest a Ungariei unde începe expunerea materialului și pe care autorii o consideră ca cea mai de timpuriu romanizată („die am frühesten romanisierten Teile Ungarns”, RIU, I, p. 9). În total sînt prevăzute pentru teritoriul roman al Pannoniei maghiare patru sau cinci volume de inscripții, ce vor fi încheiate și încoronate de un INDEX general.

Felul și „stilul” de prezentare a materialului epigrafic în RIU (inspirat în bună măsură din RIB a lui Collingwood și Wright) apare nou sub multe aspecte, chiar „ultramodern” în unele privințe; ordinea de expunere a datelor asupra fiecărei piese epigrafice: a) locul, data descoperirii și păstrării, b) definiția piesei, materialul (roca), starea de conservare, caractere și caracteristici, dimensiuni etc., de ex. nr. 11 „1928 gefunden in 70 cm Tiefe, Rákóczi út 14. — SM./Altar aus Marmor, nach oben

⁴ Velleius Paterculus, II 110, 5 „in omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris animorum erat exercitatio”; autenticitatea informațiilor din acest valoros pasaj nu avem nici un motiv serios să o punem la îndoială, cum au încercat să facă unii erudiți, ca E. Swoboda (prin a. 1963; cf. I. I. Russu, *Illirii*, 1969, p. 137 și 149).

etwas verjüngt ...” nu este cea mai rațională și firească (cum s-a arătat)⁵: ordinea trebuie să fie tocmai inversă, adică mai întâi a) definiția piesei (altar, stelă etc., intitulat cu litere mai vizibile), roca, dimensiuni, relief etc., apoi b) locul descoperirii și păstrării, bibliografia ș.a.

În continuare, e de relevat ca o caracteristică esențială preocuparea de a se înfățișa peste tot (pe cât posibil) direct piesele epigrafice, și anume sub două aspecte, cu mijloace tehnice moderne: a) fotografia întregului monument epigrafic-arheologic, b) desenul textului antic (cu întregiri-reconstituiri punctate), iar în cazurile — destul de numeroase — când piesa a dispărut ori încă n-a fost regăsită (nu mai poate fi văzută fiind „verschollen”, lipsesc fotografii, desene) s-a recurs la soluția extremă a reproducerii integrale a celor înregistrate și tipărite de Mommsen în CIL, III acum un veac despre fiecare piesă (redarea fotografică a tot ce se scrie în CIL, III). Vrednică de salutat și de imitat este ilustrarea prin desene a întregului text epigrafic pentru fiecare piesă (existentă, văzută de autorii volumului); acestea se înfățișează în general foarte corecte, precise, cu întregiri, fiind nu numai extrem de utile, ci absolut necesare pentru lectură, chiar dacă nu toate apar integral; totuși este regretabil că desenele sînt de cele mai multe ori simple crochiuri, schițate liber, nu copiate direct de pe excelențele fotografii ale monumentelor pe care să le redea grafic cu liniile și trăsăturile ce nu rezultă destul de precis în fotogramă sau pot chiar să dispară sub puternicele fișii de lumină ale reflectoarelor; acestea au dat produse de calitate superioară pentru cele 132 piese (din totalul de 284) în planșe unde se reflectă nu numai textele, dar și splendidele icoane și compoziții sculpturale ale artei din provincie; plasarea întregului lot de fotografii în „planșe la urmă” este (cum s-a spus)⁶ foarte incomodă îngreunînd inutil munca de cercetare comparativă.

Dar împărțirea și expunerea materiei în ansamblu (adică a textelor epigrafice și a comentariilor cu partea ilustrativă) au în RIU, I un aspect oarecum straniu, în sensul că stabilindu-se în prealabil „două coloane” într-un sistem de „juxta”, s-a plasat în stînga textul german cu descrierea, datele, bibliografia, aparatul critic, comentarii, note, iar în dreapta materialul ilustrativ prin desen (respectiv prin „fotocopie” din CIL, III în cazul pieselor dispărute). Sistemul poate să pară la prima vedere practic și chiar ... economic; dar adoptat și aplicat mecanic și rigid duce la o risipă de spațiu grafic prin „goluri” ce iau proporții uimitoare, lăsînd întregi (sau 3/4, 5/6) pagini albe (de ex. p. 20, 22, 30, 78, 162, 164, 174, 178, 204 etc.). Mult mai ușoară și practică era expunerea întregului material în ordinea numerotării din RIU, I, pe o singură coloană și pagină, — cum procedează alții și am făcut și noi adesea, așezînd alături fotocopia și desenul (cu eventuale reconstituiri) ale piesei epigrafic-sculpturale⁷.

⁵ De ex. RRH, 6, 1967, p. 453, în legătură cu excelentul „corpus” al inscripțiilor grecești descoperite în Bulgaria, G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I—IV (Sofia, 1956—1966), cu unele exemplificări ce arătau caracterul artificios, paradoxal și pe alocuri chiar absurd al sistemului.

⁶ De ex. în aceeași RRH, 6, 1967, p. 457 în același „context”, despre planșele inscripțiilor grecești ale Bulgariei.

⁷ De ex. cîteva inscripții romane din teritoriul Daciei Porolissensis, publicate cu fotografie și desen alăturate în ActaMN, 5, 1968, p. 454, 457, 458, 460, 463, 467, 468 ș.a. Natural,

Obiecții, critici și *desiderata* s-ar putea ridica multe și variate, ca față de orice lucrare de documentare (Quellenwerk) și erudiție. Dar în cazul de față (la culegerea de inscripții RIU, I) lacuna principală este lipsa transcrierii textelor antice, a întregirii și dezlegării, a comentariilor ce se poate spune că la majoritatea celor 284 piese apar total deficiente; rar se oferă vreo transcriere integrală a textului latin: lectura și întregirile fiind lăsate mai mult în sarcina și latitudinea cititorului. Dar acesta nu poate fi și nu este totdeauna un epigrafist consumat sau cu destulă experiență, competent în aceeași măsură ca ilustrii autori, care ani de zile au urmărit migălos și studiat comparativ materialul epigrafic al volumului lor (RIU, I). Cine putea fi mai în măsură decât tocmai A. Mócsy — L. Barkóczi să ofere lecturi și întregiri valabile sau măcar verosimile pieselor fragmentare și textelor abreviate, la îndemina cercetătorilor istorici ai antichității romane și chiar multor epigrafiști versați?

Desigur, cum e știut, nu peste tot textele epigrafice (în mare parte fragmentare, laconice, eliptice) pot și vor fi dezlegate și integrate imediat; multe incertitudini și goluri firești rămân, vor persista, redată prin paranteze, linii sau ... puncte. Oricum, autorii volumului erau cei mai indicați și obligați să scoată și să ofere imediat, direct, maximum posibil de informații din textele epigrafice, spre utilizarea lor ca sursă de prim rang în munca importantă de documentare și reconstituire social-istorică a provinciilor antice ale împărăției romane. Lipsa din RIU, I, a comentariilor, discuțiilor, notelor cu strictele explicații minime (necesare mai ales celor ce nu sînt epigrafiști „de meserie”) nu apare justificată nici prin preocuparea de a face economie de spațiu grafic, — spațiu care există, disponibil, abundent, chiar risipit pe zecile de pagini rămase albe, din stînga (chiar și din dreapta) cărții. Orice culegere de inscripții, oricît ar fi de plăcută la vedere și lectură (cum este RIU, I), nu poate constitui un „scop în sine”, ci e în primul rînd un instrument de lucru, spre cunoașterea celor mai variate aspecte ale societății antice provinciale; ca atare, un instrument cu atît mai valoros, cu cît (precum este îndeobște cunoscut) textele literare istoriografice rămîn insuficiente sau total deficiente pentru multe aspecte esențiale ale vieții provinciilor imperiului. RIU, I se caracterizează prin multă „tehnicitate” epigrafică, ce este nu numai foarte bună, ci absolut necesară (condiție primordială a unei lucrări moderne), dar este totodată lacunară (unilaterală) în aportul la valorificarea social-istorică a materialelor documentare de orice natură ar fi.

II.

O scurtă succesiune schematică de observații asupra unor amănunte, rectificări ce (în chip fireesc) nu pot fi complete, în primul rînd din cauză că nu avem în RIU, I reproducerea fotografică decît pentru 132 piese

dacă fotografiile se prezintă foarte clare, iar cîmpul inscripției destul de bine păstrat, o bună fotografie este suficientă pentru ilustrarea epigrafei, încît desenul ei poate să fi cu totul de prisos, cum este în admirabilul „corpus stirian al lui Ekkehard Weber (Die römischen Inschriften der Steiermark, Graz, 1969, 486 p., 426 piese epigrafice lapidare), avînd fotografiile integrate în descrierea și comentariul fiecărei piese, printr-o artă și tehnică fotografică și poligrafică de calitate.

epigrafice din totalul de 284, iar un control al textelor după bibliografia precedentă ori după originalele din muzee sau din ziduri unde se află în vestul Ungariei nu ne este deocamdată cu putință.

La Colonia Claudia S a v a r i a și teritoriul ei se face observația (RIU, I, p. 14) că baza etnică-lingvistică a teritoriului era celtică, citindu-se din vestul Ungariei numai inscripțiile nr 123, 141 și 156; dar antroponime celtice apar și în nr. 33 (CIL, III, 4169) *Togor*. (Holder, *Alt-celt. Sprachschatz*, II, 1870), 89 (CIL, III, 4184) *Comminia Valagenta, Tarlonius, Daiberus* etc., 91 (CIL, III, 4202) *Brige* (?) și eventual altele, fiind în majoritate desigur elemente social-etnice locale.

La nr 3 și 19 este citat „A. Dobó, Publicum Portorium Illyrici (DissPann, II, 16), Budapest, 1940”, dar nu era inutil a preciza că studiul a apărut anterior în volumul ArchÉrt, 1940, p. 144—185. Inscripția nr 4 are liniatură pentru rinduri vizibilă în fotografie și desen. — 6 unele litere din desen diferă de fotografie (ex. în r. 4 B(ene) F(iciarius), r. 5 M etc.). — 15 (CIL, III, 10908) — ELLIO ar putea fi simplu *Sjellio*. — 18 confruntarea fotografiei (VIII) cu desenul arată aici abateri de amănunt: r. 3 după praenomen L un „punct”, r. 4 în numele AVSPICATVS litera C are forma clară G; r. 5 AI început de cuvânt, textul neterminat. — 20 desenul are neglijențe, literele diferite de stilul celor din fotografie, lipsă punctele în r. 5 după literele I și D. — 21 (CIL, III, 10911) SATRIVS. FIMIN — poate să fie *Fi(r)min* — 22 (CIL, III, 4150) desenul schematic deformează puțin stilul scrierii, dar oferă o utilă listă alfabetică (după gentilicii) a repertoriului de nume. — 33 (CIL, III, 4169) *Togor*. este nume celtic (Holder, II, 1870), foarte probabil localnic din teritoriul Savaria. — 34 (CIL, III, 4172) desenul schematic este aici contrar obiceiului, înfrumusețat, idealizat, cu litere elegante (față de originalul cu scriere destul de stângace, foto XV). — 35 (CIL, III, 4173) liniatura este clară în fotografie și desen, dar acesta nu e deloc real, ci schematizat, idealizat. — 37 se citează „W. Schulze, Zur Gesch. lat. Eigennamen (1905)”, dar cartea a apărut în 1904, reimprimare în 1933 (Berlin). — 39 (CIL, III, 4183) frumoasă placă (marmoră) de edificiu, de la o „crypta” mistuită de incendiu și refăcută de doi frunțași locali; VI IGNIS are pe primul I mai lung, iar EXVSTAM este scris EXVISTAM; la planșe-foto figura „XVII = 39” este fără număr. — 43 și 44 (CIL, III, 4176, 4177) desene corecte, dar care nu redau exact frumusețea antică a literelor vizibile în fotografie. — 48 (CIL, III, 4180) text din sec. IV cu litere turtite și înghesuite, era necesară o transcriere și „deslegare” integrală a unui document de mare valoare social-economică. — 49 (CIL, III, 4181) o fotografie era necesară, căci desenul este sigur aberant. — 50 desenul nu este integral corect, în r. I fragmentar nu redă complet resturile (baza) literelor; în r. 4 la început (fracturat) este nu simplu E, ci era E+T în ligatură ([e]t T. Aurel. — —), amănunt relevant în CIL, III, 10924. — 56 desenul omite unele semne din „punctuație”, r. 1 după L, r. 2 după L și după F, r. 4 după NATVS (marcat în CIL, III, 4188). — 57 (CIL, III, 4196) stelă funerară „schöne Arbeit und sehr schöne Buchstaben”, ceea ce firește că nu poate rezulta din desenul schematic al literelor; la fel 58 (CIL, III, 4206). — 59 (CIL, III, 4207) r. 6 între litere nu se află simple puncte, ci ca de obicei, un fel de mici triunghiuri — „stele” cu trei colțuri. — 64 superbă stelă funerară cu

relief în patru registre și scriere frumoasă care însă, ca de obicei, nu se reflectă în desenul-crochiu util totuși pentru lectură. — 74 (CIL, III, 4175) fragment „neîntregit” ar putea fi citit r. 2 ... *po(suit) de s(uo)*. — 84 (CIL, III, 4190) inscripție creștină, numele din r. 3 este citit *Aurelia* [...] *hernilla*, iar Diehl (ILCV, 401) *Aurelia* [...] *hernilla*; după fotografie (XXXIV) se poate citi (la început de rînd o literă rasă, „corectată”, după care) HERNILLA ar fi *Her(e)nilla* (?); iar la fine este POSV/IT cum bine citea CIL și ILCV, nu ET (cum apare în desenul din RIU, I 84). — 85 inscripție creștină, text extrem de interesant din punct de vedere „romanistic” (al latinei „vulgare”), *custos* este scris CVSTOR, iar în cuvîntul CYMITERI litera T este făcută ca un I(Z) grecesc. — 89 (CIL, III, 4184) splendidă stelă funerară cu bogat relief a unei familii-ginte de celți (Comminia Valagenta etc.), desenul — reconstituire a textului este foarte bun, deși stilul apare aberant. — 91 (CIL, III, 4202) prezintă un desen reconstituire grafică ce arată că în r. 4 la început nu pot fi acceptate întregirile propuse [*Ursin*]o, ori în r. 5 [*Ursinian*]o, căci spațiul grafic disponibil nu permite mai mult de trei litere, cum ar fi de ex. [*Ruf*]o, ori un alt nume scurt. — 99 desenul foarte util și clar nu este integral exact: în r. 5 nu simplu B, ci B suprapus de un F schematic, *b(ene)f(iciarius)*, iar în r. 6 pe foto se deslușesc doi L (cum bine a văzut anterior T. P. Buocz), nu unul singur cum redă desenul din RIU, I. — 100 dimensiunile au fost uitate în text, iar litera B e ca în nr 99. — 103 (CIL, III, 13423) prezintă un crochiu diform (în loc de a se copia exact textul de pe fotografia piesei, XL), iar lectura *p(ro)s(alute)* este mai probabilă *p(ro)s(e)*. — 107 înainte de PRO SA[1 — —] există un rînd de scriere din care se văd resturi, cum ar fi la început de rînd I, din *I(ovi)o(ptimo)m(aximo)*. — 114 ZENONI AVCVLO CIVI EX REGIONE CIRRO (etc.) nu era inutil a se releva forma „vulgară” a lui *avunculus* denasalisat. — 121 în r. 3 LIBE— trebuie citit *libe[rt-]*. — 123 familie de celto-romani, cu antroponime tipic celtice ca *Eliomarus*, *Sunnura*, *Suadullus* (ultimul cunoscut și în Dacia romană); nu era rău să fie relevate ca atare, semnificative pentru baza etnică celtică a acestei zone a Pannoniei Superior. — 129 stelă de marmoră cu relief complex, regretabilă lipsa fotografiei, chiar și pentru ilustrarea scrierii redată în desen schematic. — 130 frumoasă stelă funerară cu scriere elegantă redată într-un desen schematic disproporționat, dar corect și foarte util. — 138 oferă un desen schematic (foto lipsă), fără să întregască numele citit în AnnÉp, 1965, 293 *T(itus) Fl(avius) Lau(renti)us v.s.l.m.*, dar după spațiul indicat prin desenul din RIU, I, s-ar potrivi mai curînd *Lau(renti)[an]u[s]*; de revăzut piatra ori fotografia. — 139 dedicație al cărei text este „deslegat” integral în AnnÉp, 1965, 294, cu greșeală de tipar „dilicius” în loc de *aedilicius et pr(a)ef(ectus) coll(egiorum) fabr(orum) cent(onariorum)*, care nu era rău să fie repetată în RIU. — 142 lipsește indicarea dimensiunilor piesei epigrafice. — 145 era absolut necesară fotografia piesei și transcrierea cu întregire a textului foarte important al unui veteran legionar italic, epitaf al cărui desen e deformat față de original (foto lipsă), — 146 dimensiunile piesei epigrafice lipsesc. — 154 stelă funerară fragment, scriere frumoasă (foto), desenul mai puțin, dar util oricum. — 155 frumoasă stelă funerară, bogat ornamentată, desenul liber al textului este util, deși deformant.

Municipium Flavium S c a r b a n t i a (Sopron), introducec istorică asupra localității, scurtă, sintetică; nr 162 (CIL, III, 4235) în SEX PROCVLEIVS L F LEM RVFVS literele LEM conțin numele localității de obârșie a lui Proculus Rufus, nume pe care nu-l explică nici CIL, III (indice), dar care va fi fost probabil *Lemincum* (Lemans) din Gallia Narbonensis, dacă nu *Lemanae* în Britannia. — 170 (CIL, III, 4242 = 10940) are liniatură puternic marcată la toate rîndurile, neobservată de editor în textul său. — 171 (CIL, III, 14355, 11) dativul plural SILVANABVS este relevant just de CIL, III, p. 2666: *Silvanae*. — 174 un text foarte important deopotrivă din punct de vedere lingvistic; trebuia să fie transcris integral cum făcuse CIL, III, 4243. — 175 (CIL, III, 13428) e redat în desen fidel, dar cuvîntul EIYCES (?) rămîne neexplicat; să fie vreo formă coruptă din EYTYC — ?. — 185 stelă funerară cu scriere frumoasă (mai puțin desenul textului) care e absolut necesar să fie citit „desfășurat” cu întregiri. — 189 epitaf cu text de mare valoare: „Hilarus L. et T. Semproniorum nat(ione) Dalmata, an. LXXXX et Sassa coniun(x) et conliberta nat(ione) Daca an. LXX h.s.s., Flaccus filius parentibus pos(u)it”, un sclav dalmat și o sclavă dacă, cinstiți cu epitaf de fiul lor „romanul” Flaccus. — 192 șase rînduri de text ocupă pagina 164, iar un desen aproape o jumătate din p. 165; evident că prin asemenea „paginare” (tördelés) nu se diminuează riscul ca „daduich Umfang und Kosten erheblich angestiegen wären” (RIU, I, p. 9). — 194 descrierea reliefului nu pare (după fotografie) a fi integral corectă: nu doi șerpi, ci unul tirîndu-se pe pămînt și jumătate urcat în copac, în dreapta căruia se ridică spre crengi nu un „ciîne”, ci mai cuînd o capră care ciugulește frunzele. — 197 în „copia” reconstituită (desen) apare VET LEG XV APOL AN XXI H(ic) S(itus), deci un „june veteran” de 21 ani (!); trebuia precizat însă că este cifra XXC = 80 cum apare în CIL, III, 4247, spre a se evita confuzii și echivoci. — 199 epitaf fragmentar (stelă cu ultimele patru rînduri) din care în primul se pot desluși resturile literelor — — OLINARI, deci sfîrșitul unui nume ca — — Ap]ol — (l)inari/an(norum) LX h.s.est, *Norica Oliganti f(ilia) uxori* (?). — 201 și 202 la p. 173 apar distanțate de un spațiu alb în care putea să încapă foarte comod nr 203 trecut la p. 175, după ce pe p. 174 s-au pus abia trei rînduri; una din numeroasele ocazii de a face economii la „Umfang und Kosten”. — 206 piatră miliară (kilometrică), fotografie neclară — firește la o coloană cu scriere pe suprafață curbă — compensat cu un foarte bun desen al textului restaurat dar fără întregiri (lectură) și fără a se indica datarea, remarcată în CIL, III, 4654 (a. 201, Septimius Severus Antoninus Caracalla). — 210 literele CON— și FRAT— pot fi resturi din „coniux” și „frat—”. — 211 fig. XCVI și 213 fig. XCVII apar inversate pe planșă (p. 281); fragmentul 211 nu e bine întregit în ultimul rînd, dacă acolo erau literele NT (desen) acestea nu pot fi luate ca [p(osuit)] (Mócsy), ci eventual ca mere]nt[i — (?). — 212 la p. 178 este un record al risipei de spațiu: o pagină goală (albă) spre a indica „SZIL 212. Verschollen” piesa CIL, III, 4231 fotocopiată la p. 179. — 213 desenul liber schematic nu corespunde cu fotografia, în care litera A este cu bara orizontală, cel puțin în ANN din r. 5. — 216 (CIL, III, 4227) un text de excepțională valoare documentară epitaful unui militar hispan (iber) din ala Pannoniorum, antroponime iberice rare în scriere corectă (mai

puțin în desenul schematic-crochiu). — 222 se menționează „Ergänzungsvorschläge bei Alföldy und Egger”, dar trebuiau reproduce toate încercările de reconstituire și ultimele propuneri ale autorului-editor din a. 1972. — 229—234 monumente mitriace, este citat numai repertoriul CIMRM al lui Vermaseren; dar trebuia utilizat și citat mai întâi vechiul excelent *Textes et Monuments* al lui F. Cumont, pe care nu-l înlocuiește peste tot noul corpus „mitraic” al lui Vermaseren, ce nu poate fi mult mai bun în partea pentru Pannonia decât este în cea pentru Dacia (cf. câteva erori semnalate în Sargetia, 5, 1968, p. 90). — 230 (CIL, III, 4238 = 10942) în r. 2 poate fi loc pentru *praenomen* (de ex. L) SEPT IVSTIANVS, cu toate că în nr 231 (CIL, III, 4239 = 10943) același personaj nu are *praenomen*.

Sectorul de limes Ad Flexum — Arrabona uimează expunerea materialului pe Dunăre în aval; nr 237 epitaf creștin cu scriere și limbă savuroase, tîrzii, „vulgare”, cu un desen util, lectura completă în reproducerea din AnnEp, 1965, 111 ce nu era rău să fie repetată și în RIU, I. — 239 „Dasius C. Farracis Iucundi. Hoc posita in tumulo pueri sunt ossa (etc.)” este citat numai CIL, III, 10947 și Gabler, *Arrabona*, 10 (1968), 72, nr 29 unde se dă lectura cu interpretarea eronată „Dasius C(ai filius) Farracis Iucundi”; dar era necesară rectificarea: *Dasius* (illyr) nu era fiu, ci sclav (libert), „puer” al cetățeanului panonic C. Farrax Iucundus. — 240 este citat *Arrabona* 10 (1968), 56, nr 7 unde se oferea lectura eronată BALTI ET ARVIEABVS (cu unele ligaturi), al doilea teonim la dativ plural trebuia să fie explicat cumva. — 243 (CIL, III, 4362) „T. Fl. Italicus praef. alae I Ulp(iae) Contar. (miliariae) c.R.” este un omonim, eventual chiar identic cu Flavius Italicus guvernator-procurator al Daciei Porolissensis pe la a. 133 (AnnEp, 1962, 255 = ActaMN, 1 1964, p. 163—167). — 245 (CIL, III, 4388) la sfîrșitul r. 3 ligatură N + T, vizibilă în foto (CXV), dar nu și în desen. — 250 r. 6—7 este citit „al[a] I Ulp(ia) Contarior(um) (miliaria) c(ui) p(rae)est”, dar acest C P (litere sparte la bază) e mai cuînd C(ivium) R(omanorum) epitet obișnuit al unității auxiliare din Arrabona (de ex. nr 243, 244 etc.). — 253 (CIL, III, 4367), stelă funerară a ituracului *Acrabanis* (antroponim semit, ca și *Ababu*, *Hanicus*), ultima dată reproduc fotografic în *Arrabona* 10, p. 60—61, fig. 9, cu bibliografia arheologică, dar fără nici o mențiune din bogata bibliografie filologic-lingvistică a celor care s-au ocupat de aceste antroponime „orientale” (și pe care marele comparatist vest-german Hans Krahe le considera ... indo-europene; admis de E. Herrmann, E. Schwyzer, P. Kretschmer ș.a.; cf. *Illirii*, 1969, p. 88—89), discuție veche și amplă despre care trebuia chiar într-o publicație de natură epigrafică (RIU, I) să se facă o mențiune oricît de sumară spre a înțelege rostul social-etnic al epitafului în vederea valorificării lui istorice juste. Tot la Arrabona (Győr) era pus de toată lumea epitaful-stelă a lui *Albanus Balvi f(i)lius dec(urio) ala augusta Ituraeorum domo Betaros* (CIL, III, 4368) ce lipsește din RIU, I, pus probabil în jud. Komárom (?), la Brigetio. — 254, 255, 256, 258, 260 (CIL, III, 4371—2, 4377, 4376, 4369, dispărute) valoroase epitafe ale unor militari ituracii, illyrii, tracii. — 261 (CIL, III, 4378) epitaf al unui trac-bessus, reproduc mai în urmă cu erori grosiere de transcriere în *Arrabona*, 10 (1968), p. 62, nr 12; se observă

în RIU, I, p. 212 „[E]ptatralis A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens* (1944), 39; *Auluc[e]ntus* Alföldi a.a.0.”, prezentînd un excelent desen al textului epigrafic, p. 213; dar lectura corectă a întregului epitaf (adică a celor două antroponime-cognomia traco-bessice) *Ulp(ius)* [E]ptatralis și *Ulp(ius)* *Auluc[e]ntus* fusese dată mult anterior de G.G. Mateescu, BCMI, 9, 1916, p. 35 (repetată la 1923; cf. *Festschrift V. Beșevliev*, Sofia, 1974, sub tipar). — 262 (CIL, III, 4270, epitaf dispărut) în care r. 4/5 AVR TE/ — ES VET AL era întregit în CIL, III, p. 2414 *Teres*, nume (cognomen) tracic preluat și de alții (Mateescu, 1923; Alföldi, 1944), fiind un indiciu sigur că întreaga grupă de aparținători veteranului titular al epitafului Aurelius Marcus din ala *Ulpia* Contariorum erau traci (bessi). — 267 (CIL, III, 4379, dispărut) epitaf al unei familii de militari cu nume romane (Ulp(i), Aeli) din ala I *Ulpia* Contariorum trebuie să fie din Tracia. — 274 (CIL, III, 4384) stelă funerară, fragment cu două rînduri de text, în care numele „titularului” în r. 2 despicat în două pe toată lungimea ar putea fi M AVR CRAPUS (citit anterior cu întregire „ORAPVS”). — 276 poate fi întregit IVL CRESC/[e]NS [pr]O SE/[et su]OS/[v.s.l.] M. — 282 epitaf, fotografie în Arrabona, 10, 1969, p. 56, nr. 5 (nu 52), pentru care RIU prezintă un bun desen, dar evită întregirea (banală) a rîndului 8 [alae] eiusdem ce se oferă de la sine și o dăduse chiar și CIL, III, 13441.

Observațiile, obiecțiile cu mici rectificări, chiar criticile directe privind unele aspecte, criterii ori detalii (cu care unii sau mulți cititori-cercetători se află în dezacord) nu pot să scadă din valoarea deosebită și utilitatea fundamentală a impozantului „corpus” de *Römische Inschriften Ungarns*, vol. I, produs—este necesar a fi relevat din nou — al unei munci deosebit de meritorii. Este în același timp o realizare de înaltă ținută a tehnicii poligrafice în Ungaria modernă. Nu ultima din însușirile de admirat ale frumosului volum I de „RIU” este limba germană (care-l face accesibil pe plan internațional) corectă, clară, elegantă ca și corectitudinea tiparului aproape lipsit complet de greșeli⁸. El poate servi în cele mai multe privințe nu numai ca model, dar și ca stimulent pentru publicarea de „corpora naționale” în țările europene mai puțin avansate în munca de punere în lumină a aceluia valoros material documentar care sînt inscripțiile de tot felul.

ÜBER „DIE RÖMISCHEN INSCRIFTEN UNGARNS, (I)”

Vorliegender Aufsatz wird in deutscher Fassung in der Zeitschrift *Gnomon*, 1974, erscheinen.

⁸ Cîteva erori de acest fel, ca la nr 44 [nat. VIII p.p., fără a se mai închide prin paranteza corespunzătoare]; 54 „oberhalb dem [corect der] Nische”; 110 parantezele []; p. 142 „österreichischer” (o simplă, „metateză” a lui s în vreo mașină) apar cu totul nesemnificative, nu alterează prin nimic claritatea și chiar puritatea textelor, precum nici micile omisiuni din bibliografie (p. 11—12), ca „Diss(ertationes) Pann(onicae)”, *Tabula Imperii Romani, Real-encyclopädie* (Pauly — Wissowa) etc.